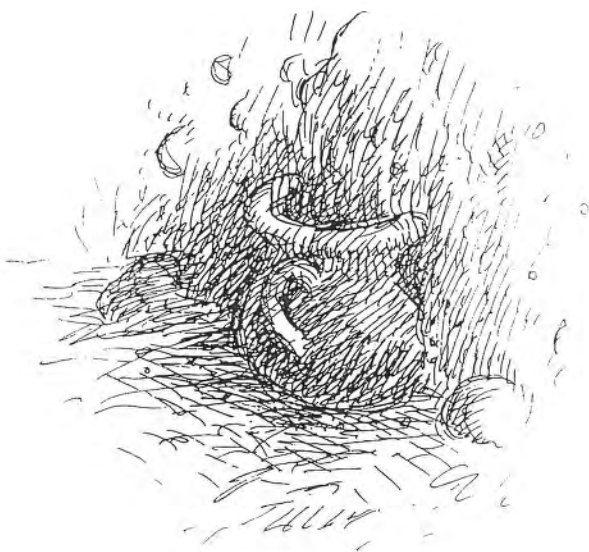


UTSKRIFT

2



◇ 1992 ◇

Utskrift ges ut av:

Stiftelsen Hallands läns museer, Uppdragsverksamheten
Tollsgatan
302 31 Halmstad

Telefon 035-10 94 80 Telefax 035-18 60 67

Artiklar till *Utskrift* mottas i form av maskinskrivna manus eller 3.5" disketter i WordPerfect 4.2, 5.0 eller 5.1.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

Redaktion:
Christina Rosén
Erik Rosengren

ISSN 1102-7290

Tryckt hos KOMAC, Halmstad

HALLANDS LÄN



INNEHÅLL

<i>Erik Rosengren</i>	Inledning	1
<i>Lars Lundqvist</i>	Under Hallands sand	3
<i>Bo Strömberg</i>	Översandad boplats och årderspår vid Södra Mellby	11
<i>Pär Connelid & Catharina Mascher</i>	Medeltida åkrar vid Sperlingsholm	19
<i>Staffan Anberg</i>	Mesolitikum i södra Halland - en forskningshistorik	27
<i>Christina Rosén</i>	Staden som icke är? - Medeltidens Laholm	37

MEDELTIDA ÅKRAR VID SPERLINGSHOLM

Av Pär Connelid och Catharina Mascher

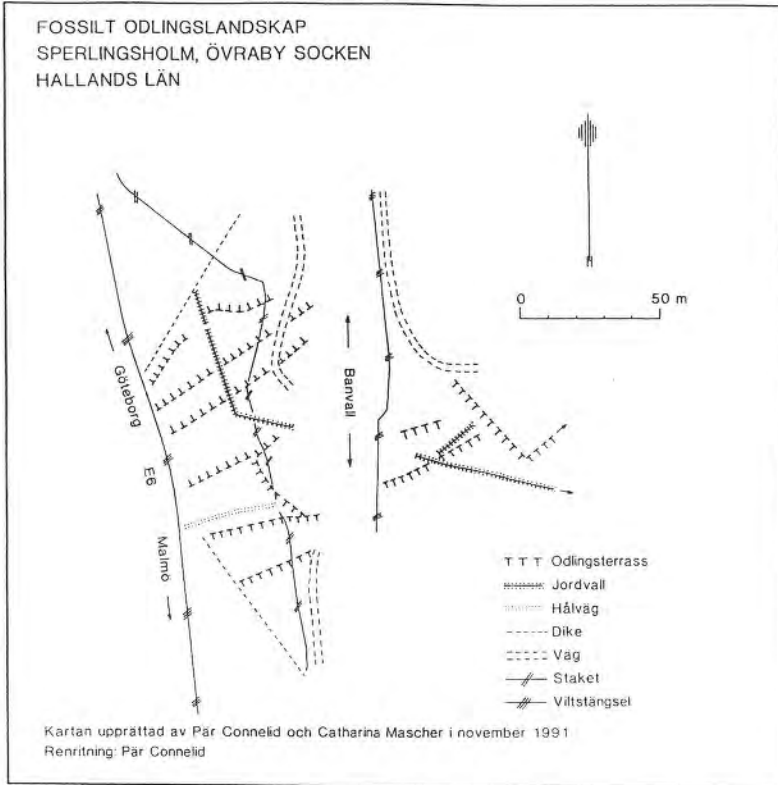
I samband med den pågående utbyggnaden av E6:an genom Halland har det givits tillfälle att undersöka ett mindre område med fossil åkermark vid Sperlingsholm utanför Halmstad. De åkrar som tilldragit sig störst intresse utgörs av långsmala och regelbundet utformade odlingsytor (bandparceller), vilka av allt att döma har ett medeltida ursprung. Åkermark av den här typen är såvitt vi vet inte känd från Halland tidigare och kan därför bli ett stimulerande tillskott i forskningen kring landskapets äldre bebyggelse- och odlingsutveckling.

Området är beläget i den trånga korridoren mellan nuvarande E6:an i väster och Väst kustbanans dubbelspår i öster och har närmast genom en ödets nyck undgått att helt raderas ut. På östsidan av järnvägen finns flera fossila åkerytor, men dessa är av yngre typ. De har endast karterats i sin nedre del, men de är viktiga när vi ska sätta in de regelbundna parcellerna i ett sammanhang.

Bandparcellerna är belägna i slutningen ned mot tidigare sank mark. De begränsas av tydliga terrasskanter som i flera fall är mycket kraftiga. Odlingsytorna är fem till antalet och domineras av en bredd kring 20 meter. Andra parcellen från norr räknat är dock tio meter bred och utgör troligen en sekundär indelning i förhållande till de övriga. Regelbundenheten störs endast av terrasskanten i norr. Troligen utnyttjar ytan här en ursprungligen naturlig uppkommen gräns mot fuktig mark (se fig. 1).

Hur gamla är bandparcellerna?

För att få grepp om åldern på de fossila formerna måste vi först bena ut den horisontalstratigrafi som kartbilden redan vid en ytlig betraktelse



Figur 1. Kartan visar de fossila åkrarna vid Sperlingsholm. De långsmala parcellerna begränsas av kraftiga terrasskanter. Inom området finns också resterna av den tjocka jordvall som utgjorde gränsen för "Söder wäng" på 1783 års karta, fig 2.

avslöjar. Denna kan sedan ställas mot informationen från 1600- och 1700-talens kartor över godset Sperlingsholm. Avsikten är att formulera en hypotes kring odlingsutvecklingen i området som blir vägledande för de förestående grävundersökningarna.

Som framgår av kartan finns ett par identifierbara ytor som tydligt överlagrar den regelbundna strukturen. Terrasskanten längst i öster

avgränsar en odlingsyta, vilken hänger ihop med de storskaliga åkrar av relativt sent datum som finns i detta avsnitt. Ytan som överlagrar fjärde bandparcellen från norr representerar troligen en mellanfas mellan övergivandet av de regelbundna brukningsytorna och de stora sammanhängande åkrarna i öster. Här finns också en i förhållande till bandparcellen sekundär hålväg. För att krångla till det hela ytterligare förefaller det som om hålvägen i sin tur letar sig in under nyssnämnda tvärgående terrasskant.

En viktig roll i dateringen av bandparcellerna spelar den jordvall som löper genom det karterade området. Det rör sig om en 1,5 - 2 meter bred och en halvmeter hög jordbank som tvärrar över praktiskt taget samtliga ytor. Efter att ha ändrat riktning på mellersta parcellen sätter den spikrakt av mot OSO och slutar 400 meter senare i allén mot Sperlingsholm. Halvvägs viker en liknande vall vinkelrätt av mot norr och ändrar i dagens åkermark. 350 meter norr om den karterade banken finns ytterligare en jordvall som löper i samma riktning. Alldeles innan E6:an i väster viker den i rät vinkel mot norr.

Jordvallarna avslöjar en storskalig landskapsplanering som inte i någon högre grad tar hänsyn till områdets topografi. Anläggningar av det här slaget har tidigare påträffats i samband med arkeologiska undersökningar i godsnära miljöer i Halland men de har varit svåra att förklara. Vid Sperlingsholm ger emellertid en karta från 1783 svaret. På denna karta finns ett system med tio vångar utlagt över västra hälften av inägomarken, omfattande huvudsakligen åkermark och i ytterkanterna inte obetydliga mängder sidlänt mark. Gränserna för vången längst i sydväst - "Söder Wång" - sammanfaller med den karterade jordvallen (se fig 1 och 2).

Omstruktureringen av åkermarken i systemet med vångar var ett utslag av det för tiden moderna jordbruk som bedrevs vid Sperlingsholm och andra större gods. Man anammade idéer och experimenterade friskt med nya växtföljder och grödor. 1783 års karta avslöjar t ex att åkermarken låg i

fyrsåde med rytmen råg - havre - korn - träde. Fynd av flera jordvallar på olika platser runt godset tyder på att det mönster som kartan visar genomfördes fullt ut.

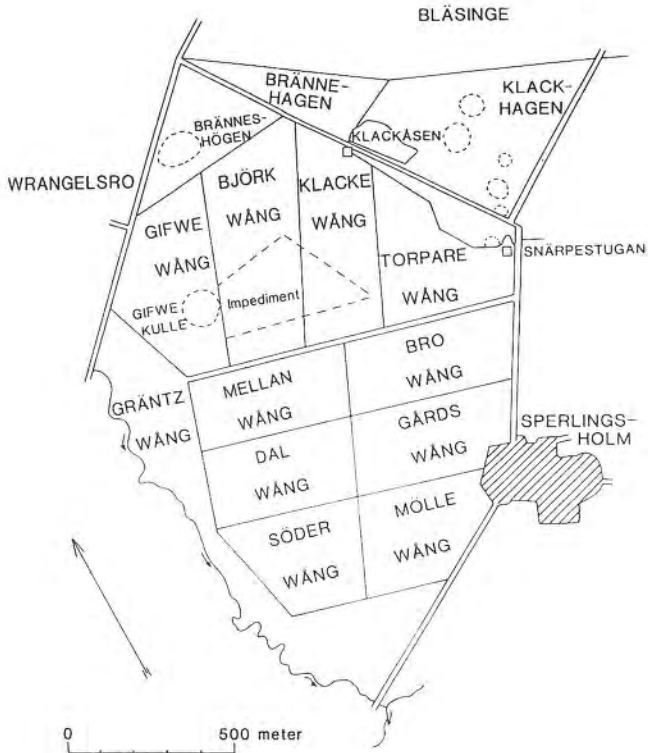
Identifieringen av jordvallarna ger oss därmed en säker hållpunkt för övergivandet av de regelbundna parcellerna. Dessutom visar den äldsta kartan över området från år 1666 att inte heller då några ytor i det aktuella området var i bruk. Brukandet av de fossila odlingsytorna kan således föras ned åtminstone till 1600-talets första hälft.

Var låg byn Klackerup?

På kartan från 1666 framgår det tydligt att ett äldre, mer komplicerat tegmönster föregick 1700-talets geometriskt planerade vångsystem. Flera av odlingsytorna har en långsmal karaktär som starkt påminner om de fossila parcellerna. Åkeryornas form och arrondering ger en bild av hur odlingsmarken tillhörande den bebyggelse som föregick godsetableringen var organiserad. Sperlingsholms park och byggnader uppfördes ca 1650 på marken till Klackerups by (Klakorp 1431, Klackarp 1485, Klagkarp 1505, Klakkerup 1600, Klackerup 1645). Den som lät bygga godset var Hallands förste svenske generalguvenör - friherre Casper Otto Sperling. Sperlingsholm upptages som säteri i jordeboken från år 1686.

Exakt var byn Klackerup låg då den avhystes är idag okänt, men en närmare genomgång av de gamla kartorna ger vissa ledtrådar. I beskrivningen till en karta över utmarken till "staden Halmstad, säterierne Sperlingsholm och Wapnö" från 1775-83 omnämns en intaga till Sperlingsholm som "Klackåsen". På en karta över åkerjorden till Sperlingsholms säteri från år 1779 finns en "Klackewång" upptagen. På kartan från 1783 finner man i godsets norra del en större betesmark kallad "Klackhagen", vilken av kartan att döma innehåller minst fem gravhögar. Intill hagen ligger också torpet "Klackåsen" med tillhörande åkerlapp. Den

Charta öfwer säteriet Sperlingsholm
1783
av Pehr Borgh (Detalj)



Figur 2. Detalj av 1783 års karta över säteriet Sperlingsholm. Kartan är ett illustrativt exempel på godsens geometriskt planlagda gårdessystem under 1700- och 1800-talen. Flera av de jordvallar som avgränsar de skilda vångarna har kunnat identifieras i fält. Den sydligaste gränsen på "Söder wång" återfinns på kartan med fossilt odlingslandskap, fig 1.

angränsande vången benämns även här "Klacke wång" (se fig 2). Sammantaget ger dessa namn goda indikationer på var vi skall leta efter den ödelagda bybebyggelsen.

Hypoteser inför den kommande grävundersökningen

Under våren 1992 skall de fossila åkrarna i Sperlingsholm grävundersökas. Syftet med grävningarna är att försöka säkerställa åkeryornas brukningsfas och samtidigt få en bild av den miljö som odlingen ingick i. Med utgångspunkt i de stratigrafiska iakttagelserna och den från det historiska källmaterialet kända bilden, kan ett par hypoteser kring odlingsutvecklingen formuleras. Ett alternativ är att bandparcellerna representerar det skede som omedelbart föregick säteribildningen. Åkeryorna skulle då ha varit i bruk under första delen av 1600-talet och utgjort en icke karterad del av den åkermark tillhörande Sperlingsholm som redovisas på 1666 års karta.

Ett annat alternativ är att de fossila åkeryorna är äldre och att de lagts öde som en följd av de omstruktureringar som ägde rum i samband med uppkomsten av Klackerups by. Som ovan nämnts, omtalas byn för första gången 1431. En tänkbar förklaring skulle i så fall kunna vara att flera ensamgårdar eller mindre gårdsgrunder flyttat samman till en gemensam bytomt. Bybildningen har då inneburit att åkermark tillhörande gårdar som legat perifert i förhållande till den nya tomtplatsen övergivits permanent. Området med de fossila åkrarna ligger också klart avlägset från det område som innehåller namnformer med förledet "Klack-" (jfr fig 2).

Det står dock klart att bandparcellerna torde gå tillbaka på en medeltida struktur, vilket i hög grad motiverar en grävundersökning. Det är också viktigt att notera att de åkrar som finns på kartan från 1666 uppvisar en långsmal tegform, vilken klart påminner om de fossila parcellerna. Måhända speglar detta den normala medeltida tegformen i området? I detta sammanhang är det av största intresse att denna långsmala tegform synes

vara den gängse redan under förhistorisk tid. Vid undersökningar av fossilt odlingslandskap längs gasledningssträckningen genom norra Halland fann vi tydliga exempel på detta. På lokalen Övraböke i Gräsås socken visade det sig att den medeltida brukningen skett på långsmala tegar inom ett parcellsystem vars utläggning härrör från äldre järnålder. Liknande resultat har framkommit i en mängd fall från undersökningar av förhistoriskt odlingslandskap på det sydsvenska höglandet. Om åkrarna vid Sperlingsholm ansluter sig till denna utveckling, blir de också ett mycket viktigt komplement till kunskapen om skogsbygdens odlingshistoria. Vi har här för första gången möjlighet att pröva om den förhistoriska bandparcelleringen även uppträder under den högsta kustlinjen.

Litteratur

- | | | |
|-----------------------------|-----------------|--|
| Connelid, P
& Mascher, C | 1991 | <i>Fossilt kulturlandskap i Övraböke, Slättåkra socken, Hallands län. Del I. Kulturgeografiska inst., Stockholms Universitet, stencil.</i> |
| Mascher, C | Under tryckning | Västsveriges skogsbygder - ett område med storskalig förhistorisk odling. <i>Bebyggelsehistorisk Tidskrift nr 23/1992.</i> |
| Sahlgren, J | 1948 | <i>Ortnamnen i Hallands län.</i> Kgl Ortnamnskommissionen. Lund. |